

intelligence.

Keywords: Montessori-therapy, "prepared" Montessori-environment, Montessori-therapist, therapeutic Montessori-environment, sensory patterns, Montessori-didactic material, adapted presentation, "motor area", working modules, playpen.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014 р.

Статтю прийнято до друку 25.02.2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шевцов А.Г.

УДК: 376-056.34.016:81

ФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВИХ МОВНИХ УЗАГАЛЬНЕНЬ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Руденко А. О.

Розвиток і корекція пізнавальних можливостей розумово відсталих учнів тісно пов'язані з вивченням української мови. Проблемі засвоєння мовних знань і мовленнєвих умінь протягом багатьох років постійно приділялася значна увага в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених-дефектологів.

Так, на важливість цієї проблеми неодноразово вказували як педагоги, так і методисти з викладання рідної мови в загальноосвітньому навчальному закладі для розумово відсталих дітей (А. Аксьонова, А. Арушанова, Л. Вавіна, В. Воронкова, М. Гнезділов, Т. Головіна, Н. Кравець, В. Петрова, Г. Піонтківська, Г. Плешканівська, Т. Ульянова).

Недорозвиненість пізнавальної діяльності й мовленнєвого досвіду в розумово відсталих учнів, якісна своєрідність їх мовлення, а також інші психофізичні особливості, - все це значною мірою ускладнює у них формування початкових мовних узагальнень та засвоєння граматичних понять, зокрема, таких як «слова, що означають назву предмета - іменник», «слова, що означають дію предмета - дієслово», «слова, що означають ознаку предмета - прикметник».

Сказане переконує в тому, що формування початкових мовних узагальнень у розумово відсталих учнів в процесі навчання їх української мови є надзвичайно актуальною педагогічною проблемою.

У дослідженнях А. Аксьонової, Л. Вавіної, В. Воронкової, М. Гнезділова, Н. Кравець, Г. Піонтківської, В. Петрової, Н. Тарасенко, Т. Ульянової та інших розкриваються деякі аспекти формування граматичних понять в розумово відсталих учнів.

Під розумовою відсталістю Л. Виготський, І. Єременко, Ж. Шиф розглядали стійке порушення пізнавальної діяльності та інших вищих психічних функцій, внаслідок органічного ушкодження головного мозку. Для розумово відсталих дітей характерні уповільнений темп мислення, інертність психічних процесів, відсутність можливості переносу засвоєного в процесі навчання способу діяльності в нових умовах. Недорозвинення мислення впливає на протікання всіх психічних процесів. В процесі сприймання, пам'яті, уваги, страждають, насамперед, функції узагальнення та відволікання, тобто завжди порушуються компоненти психічної активності, пов'язані з аналітико-синтетичною діяльністю мозку [3, 5, 11].

Як стверджував І. Єременко, розумово відсталі діти в більшості випадків починають говорити значно пізніше, період їхньої дошкільної мовленнєвої практики більш короткий, до того ж сам процес оволодіння мовленням у розумово відсталих дітей занадто ускладнений внаслідок неповноцінності їх психічного розвитку. В результаті таким дітям до початку їх шкільного навчання не вистачає такого рівня мовленнєвого розвитку, який забезпечував би успішне засвоєння знань та навичок в галузі мови.

Своєрідність мовленнєвого розвитку дітей обумовлює специфіку системи навчання рідної мови в загальноосвітньому навчальному закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю.

Граматичні знання, уміння і навички повинні формуватись з максимальною активізацією мисленнєвих дій. Тільки за такої умови граматичні знання будуть відігравати провідну роль в оволодінні учнями мовленням. Розвиток мовлення у молодших школярів багато залежить від розвитку у першокласників мовленнєвого слуху. Фонетичний і звуко-буквенний аналіз повинні виступати не як самоціль, а бути для учнів важливим засобом оволодіння початковими вміннями з читання та письма, а пізніше і графікою, орфоепією і орфографією [5].

Спираючись на положення Л. Виготського, Ж. Шиф, можна вважати, що формування складних видів психічної діяльності у розумово відсталих дітей, при всій його своєрідності, відбувається за тими ж основними закономірностями, що і в нормі [3, 11].

У роботах Г. Сухаревої, Г. Трошина та інших розглядаються особливості розвитку уваги розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. На їх думку, при розумовій відсталості страждає і довільна і мимовільна увага. Слабкість довільної уваги пов'язана зі слабкістю волі і виражається в прагненні дитини обійти труднощі, не

намагаючись їх перебороти. Довільна увага при розумовій відсталості погано фіксується і легко розсіюється. Мимовільна увага більш збережена, але і вона відрізняється своєрідним розвитком.

Проблему особливостей формування відчуттів розумово відсталих дітей вивчали В. Лубовський, О.Лурія, Л. Новікова та інші. Зокрема, вони зазначали, що у розумово відсталих учнів значно повільніше, ніж у норми відбувається розвиток усіх психічних процесів, у тому числі і відчуттів. У зв'язку з порушенням роботи центральної нервової системи спостерігаються дефекти у сфері моторики: слабкість, уповільненість, напруженість рухів, порушення рухових відчуттів. Особливо це виявляється при необхідності одночасно робити ряд рухових актів і контролювати їх. Зустрічаються також порушення як зорового, слухового аналізаторів, так і мовленнєвих систем.

М. Феофанов, В. Сумарокова акцентували увагу на тому, що число помилок при відтворенні тексту значно зростає у процесі читання «про себе», і чим доступніше для дитини текст, тим більш точно вона його відтворює. На їх думку, для розвитку мислення у дитини повинно бути сформовано ряд розумових операцій, зокрема: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, абстрагування.

На особливості розвитку мовлення розумово відсталих учнів вказували у своїх працях В. Петрова, Н.Тарасенко, С. Гончаренко та інші. Вони зазначали, що у розумово відсталих учнів спостерігається запізнення формування всіх етапів мовленнєвої діяльності і, як наслідок, більш пізній розвиток фонематичного слуху; неузгодженість між усіма видами діяльності і мовленням; затримка активного мовлення; порушення фонематичних засобів мовлення, звуковимови. Значними порушеннями характеризуються засоби виразності, спостерігаються непотрібні паузи, повтори слів-паразитів, монотонність; часто зустрічається неправильний розвиток мовленнєвих органів, що іноді навіть потребує хірургічної допомоги [9].

Як показали дослідження М. Гнезділова, Р. Лалаєвої, В. Петрової, Е. Соботович, у розумово відсталих школярів спостерігається несформованість граматичної будови мовлення, що проявляються в аграматизмах, у труднощах виконання багатьох завдань, які вимагають сформованості граматичних узагальнень. Недостатньо сформованими виявляються і морфологічні форми, словозміни і словотворення, синтаксичні структури речення.

Важливого значення, на думку А. Аксьонової, набуває формування початкових мовних узагальнень у розумово відсталих учнів, які повинні базуватися на наочно-практичній діяльності учнів. Це є досить важливою вимогою мовленнєвого розвитку розумово відсталих учнів в процесі використання системи практичних граматичних вправ. Недоліки мовленнєвого розвитку розумово відсталих школярів, їх бідний словниковий запас, невміння використовувати правильні синтаксичні конструкції, будувати повні речення, - все це пов'язано, в першу чергу, із неправильним сприйманням оточуючого світу, явищ і їх взаємозв'язків.

Засвоєння мовних знань на рівні початкових мовних узагальнень, як вважає А. Аксьонова, повинно базуватися на спостереженнях за навколишньою дійсністю. Для формування початкових мовних узагальнень у 4-х класах, вона пропонує використовувати практичні граматичні вправи, які в подальшому сприятимуть розвитку граматичних понять і граматичних категорій.

У розумово відсталих учнів молодших класів не потрібно формувати теоретичних узагальнень, вважає А.Аксьонова, а необхідно виконувати лише практичні граматичні вправи, які спрямовані на закріплення і запам'ятовування предметів, дій та ознак, характерних для даного мовного явища. Що стосується організації спостереження за певним мовним матеріалом, виділення ознак вивченого явища і його термінологічного позначення, ця діяльність школярів слугує основою для усвідомлення початкових мовних узагальнень [1].

На думку відомих методистів А. Аксьонової, М. Гнезділова, Л. Вавіної, В. Воронкової, В. Петрової, Т.Ульянової, серйозні недоліки спостерігаються і в розвитку лексичної сторони мовлення: бідний словниковий запас, недостатнє оволодіння значенням слів, невміння їх використовувати в своєму мовленні. Таким чином, порушення мовлення в розумово відсталих учнів характеризується як системне, як таке, що негативно впливає на розвиток всіх функцій мовлення.

У молодшому шкільному віці, зазначає В. Петрова, значно розширюється коло слів, якими позначаються предмети навколишнього світу, явища, їх ознаки, способи вживання, дії, процеси, але далеко не всі з цих слів усвідомлюються учнями. Тільки 10-18% учнів I—III класів наближають визначення слів до наукових [9].

Враховуючи вищезазначене, одним з основних завдань навчання української мови в загальноосвітньому навчальному закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю є розвиток та корекція мовлення та мислення цієї категорії учнів.

Т. Ульянова акцентувала увагу на тому, що розумово відсталі учні неспроможні узагальнювати поняття без спеціально створених для цього умов. Вона вважала, що граматичні поняття і орфографічні правила повинні бути елементарними; ці навички повинні вироблятися в учнів поступово і розвиватися при переході з класу в клас. Граматичні поняття передбачають наявність сформованого попереднього мовленнєвого досвіду в учнів шляхом спостережень, аналізу конкретних прикладів і використовуються при розв'язанні практичних мовленнєвих завдань. Вивчення граматики повинно бути пов'язаним з розвитком різних видів мовленнєвої практики учнів (як усної, так і писемної). Вона зазначала, що загальний зміст навчання граматики учнів 4-х класів спрямований на

практичне засвоєння деяких елементарних норм літературного мовлення і правопису. Таке спрямування характеризується двома ознаками: опорою на мовленнєвий досвід учнів та практичне використання здобутих знань у власному мовленні учнів [10].

Як показали результати проведеного дослідження Г. Піонтківською, розумово відсталим учням притаманні незначні можливості в звуковому аналізі слів. Їх слухове сприймання відрізняється нечіткістю, слабкою диференціацією, помилковістю у вимові. Більшість учнів невзможі визначити звуковий склад слів, тим більш визначити послідовність звуків у слові. Автором встановлено, що оволодіння правописом викликає значні труднощі в учнів тому, що в них не сформований первинний самоконтроль. Процес оволодіння правописом і граматичними поняттями ускладнюється ще і слабкими можливостями в зв'язних висловлюваннях, якими учні не володіють із-за бідності словникового запасу, недорозвиненням усного мовлення в цілому [8].

Сучасна програма з української мови для 2-4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із інтелектуальною недостатністю побудована з урахуванням вікових і пізнавальних можливостей цієї категорії учнів і передбачає ті труднощі, які виникають в них при засвоєнні граматичних понять. Навчання української мови в 2-4-х класах представляє собою пропедевтичний період, протягом якого учні практично засвоюють необхідні відомості про початкові мовні узагальнення - про звуки і букви мови - голосні /наголошені і ненаголошені/ і приголосні /тверді і м'які, дзвінки і глухі/, про поєднання їх у складах і словах. Одночасно вони ознайомлюються з поняттями «слова - назви предметів», «слова - назви дій», «слова - назви ознак» і поняття про речення. Цих знань учні набувають на конкретному мовному і мовленнєвому матеріалі, аналізуючи слова і речення [6].

Отже, деякі аспекти проблеми формування початкових мовних узагальнень у розумово відсталих учнів постійно розглядалися вченими-дефектологами і певним чином висвітлювалися у спеціальній психолого-педагогічній літературі. Найбільш ефективними є розробки досліджень А. Аксенової, В. Воронкової, Л. Вавіної, М.Гнезділова, Н. Кравець, Г. Піонтківської, В. Петрової, Н. Тарасенко, Т. Ульянової та інших. Авторами розкриваються деякі аспекти формування граматичних понять в учнів, відмічаються труднощі, які виникають в учнів в процесі засвоєння даних граматичних тем; ці труднощі ускладнюються також своєрідністю загального і мовленнєвого розвитку, недорозвиненням пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів, пізнім розвитком мовлення, його якісною своєрідністю, а також іншими психофізичними особливостями, що утруднюють процес формування початкових мовних узагальнень. Необхідність розв'язання вказаних труднощів окресленої проблеми і обумовила вибір теми подальшого науково дослідження.

Література

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе: Учебник для студентов дефектологического факультета педвузов / Аксенова А.К. - М.: Гуманитарное издание центр ВЛАДОС, 1999. - 320 с. - Коррекционная педагогіка. **2. Воронкова В.В.** Обучение грамоте и правописанию в 1-4 классах вспомогательной школы: пособ. для учителя / Воронкова В.В. - М.: Просвещение, 1988. - 110 с. **3. Выготский Л.С.** Избранные психологические исследования / Выготский Л.С. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. - 519 с. **4. Гнездилов М.Ф.** Методика русского языка во вспомогательной школе / Гнездилов М.Ф. - М.: Просвещение, 1965. - 272с. **5. Еременко И.Г.** Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы / Еременко И.Г. - К.: Рад. шк., 1972. -130 с. **6.Кравець Н.П.** Програми для 2 – 4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей / Кравець Н.П. – К.: Видавництво «Неопалима купина», - 2006. – Ч. 1. – 336 с. **7.Лурия А.Р.** Умственно отсталый ребенок / Лурия А.Р. - М.: Изд. АПН РСФСР, 1960. 202с. **8.Піонтківська Г.С.** Шляхи підвищення ефективності навчання правопису учнів молодших класів допоміжної школи: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.03. «Спеціальна педагогіка» / Г.С. Понтківська. – К.: НПУ, 1991. – 16 с. **9. Петрова В.Г.** Развитие речи учащихся вспомогательной школы / Петрова В.Г. -М.: Педагогика, 1977. - 180 с. **10.Ульянова Т.К.** Методика викладання граматики і розвитку мовлення учнів допоміжної школи / Ульянова Т.К. - К.: КДПІ, 1990. - 96с. **11. Умственное развитие учащихся вспомогательной школы / [Под ред. Шиф Ж.И.] - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961.- 182 с.**

References

1. Aksenova A.K. Metodika obuchenija russkomu jazyku v special'noj (korekcionnoj) shkole: Uchebnik dlja studentov defektologicheskogo fakul'teta pedvuzov / Aksenova A.K. - M.: Gumanitarnoe izdanie centr VLADOS, 1999. - 320 s. - Korrekcionnaja pedagogika. **2. Voronkova V.V.** Obuchenie gramote i pravopisaniju v 1-4 klassah vspomagatel'noj shkoly: posob. dlja uchitelja / Voronkova V.V. - M.: Prosveshhenie, 1988. - 110 s. **3. Vygotskij L.S.** Izbrannye psihologicheskie issledovanija / Vygotskij L.S. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1956. - 51, 1965. - 272s. **4. Gnezdilov M.F.** Metodika russkogo jazyka vo vspomagatel'noj shkole / Gnezdilov M.F. - M.: Prosveshhenie, 1965. - 272s. **5. Eremenko I.G.** Poznavatel'nye vozmozhnosti uchashhihsja vspomagatel'noj shkoly / Eremenko I.G. - K.: Rad. shk., 1972. -130 s. **6. Kravec' N.P.** Programi dlja 2 – 4 klasiv zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv dlja rozumovo vidstalih ditej / Kravec' N.P. – K.: Vidavnicтво «Neopalima kupina», - 2006. – Ch. 1. – 336 s. **7. Lurija A.R.** Umstvenno otstalyj rebenok / Lurija A.R. - M.: Izd. APN RSFSR, 1960. 202s. **8. Piontkivs'ka G.S.** Shljahi pidvishhennja efektnosti navchannja pravopisu uchniv molodshih klasiv dopomizhnoї shkoli: avtoref. dis. na zdobuttja kand. ped. nauk: spec. 13.00.03. «Special'na pedagogika» / G.S. Piontkivs'ka. – K.: NPU, 1991. – 16 s. **9. Petrova V.G.** Razvitie rechi uchashhihsja vspomagatel'noj shkoly / Petrova V.G. -M.: Pedagogika, 1977. - 180 s. **10. Ul'janova T.K.** Metodika vikladannja gramatiki i rozvitku movlennja uchniv dopomizhnoї shkoli / Ul'janova T.K. - K.: KDPI, 1990. - 96s. **11. Umstvennoe razvitie uchashhihsja vspomagatel'noj shkoly / [Pod red. Shif Zh.I.] - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1961.- 182 s.**

Руденко А. О. Формування початкових мовних узагальнень як педагогічна проблема

У статті представлено теоретичний аналіз наявних у спеціальній літературі наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених-дефектологів (олігофренопедагогів) з формування початкових мовних узагальнень у розумово відсталих учнів. Не дивлячись на досить чисельну кількість авторів, які досліджували дану проблему, вона залишається недостатньо розробленою та однією із найактуальніших педагогічних проблем у світі сучасних вимог до змісту та організації корекційного навчання розумово відсталих учнів.

У статті достатньо повно розкриваються результати пошуку методів і прийомів роботи з формування початкових мовних узагальнень в розумово відсталих учнів на матеріалі вивчення тем: «Слова – назви предметів», «Слова - дії предметів», «Слова – ознаки предметів». Розкрито деякі аспекти формування граматичних понять у розумово відсталих учнів, відмічаються труднощі, які виникають у процесі засвоєння даних граматичних тем; ці труднощі ускладнюються також своєрідністю загального і мовленнєвого розвитку, недорозвиненням пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів, пізнім розвитком мовлення, його якісною своєрідністю, а також іншими психофізичними особливостями, що утруднюють процес формування початкових мовних узагальнень.

Ключові слова: початкові мовні узагальнення, розумово відсталі учні, практичні граматичні вправи, слова, що означають назву предмета, ознаку предмета, дію предмета.

Руденко А. А. Формирование начальных языковых обобщений как педагогическая проблема

В статье представлено теоретический анализ имеющихся в специальной литературе научных работ отечественных и зарубежных ученых-дефектологов (олигофренопедагогов) по формированию начальных языковых обобщений у умственно отсталых учащихся. Несмотря на достаточно многочисленное количество авторов, которые исследовали данную проблему, она остается по-прежнему недостаточно изученной и одной из самых актуальных педагогических проблем в свете современных требований к содержанию и организации коррекционного обучения умственно отсталых учащихся.

В статье достаточно полно раскрываются результаты поиска методов и приемов работы по формированию начальных языковых обобщений у умственно отсталых учащихся на материале изучения тем: «Слова - названия предметов», «Слова - действия предметов», «Слова - признаки предметов». Раскрыты некоторые аспекты формирования грамматических понятий у умственно отсталых учащихся, отмечаются трудности, которые возникают в процессе усвоения данных грамматических тем; эти трудности осложняются также своеобразием общего и речевого развития, недоразвитием познавательной деятельности умственно отсталых учащихся, поздним развитием речи, его качественным своеобразием, а также другими психофизическими особенностями, затрудняющих процесс формирования начальных языковых обобщений.

Ключевые слова: начальные языковые обобщения, умственно отсталые ученики, практические грамматические упражнения, слова, обозначающие название предмета, признаки предмета, действие предмета.

Rudenko A. O. Forming of initial language generalizations as pedagogical problem

In the article the theoretical analysis of present in the special literature scientific works of home and foreign scientists and defectologists (oligophrenopedagogics) is presented from forming of initial language generalizations for retard students. In spite of numeral enough amount of authors and their inelaborateness on this issue, she remains one of the most actual pedagogical problems in the light of modern requirements to maintenance and organization of correction studies mentally of backward students.

In the article full enough the results of search of methods and receptions of work open up from forming of initial language generalizations for retard students on material of study of themes: "Words are the names of objects", "Word - actions of objects", "Word - signs of objects". Some aspects of forming of grammatical concepts are exposed for retard students, difficulties that arise up in the process of mastering of these grammatical themes are marked; these difficulties become complicated also by originality of general and speech development, by the exclamation of cognitive activity mentally backward students, by late development of broadcasting, him quality originality, and also other psychophysical features that bother the process of forming of initial language generalizations.

Keywords: initial language generalizations, mentally backward students, practical grammatical exercises, words, that mean the name of object, sign of object, action of object.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014 р.

Статтю прийнято до друку 25.02. 2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК 86-056.313

**МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ
У ПРОЦЕСІ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З СИНДРОМОМ ДАУНА**

Савицький А.М.

кандидат педагогічних наук, доцент

Реформування та оновлення системи спеціальної освіти, яке відбувається в Україні, спрямоване на удосконалення змісту освіти, корекцію та розвиток навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку. В цьому аспекті актуальною є проблема пов'язана з корекційно-розвивальним навчанням дітей з синдромом Дауна, з розвитком їх саморегуляції в навчальній діяльності на основі формування умінь користуватися наочними засобами у практичній діяльності.